

Aleksandra Milovanović¹

Vanja Šibalić²

Fakultet dramskih umetnosti, Beograd

TRANSMEDIJALNI DIZAJN I MEKA MOĆ KRIMINALISTIČKOG ŽANRA: BESA I JUŽNI VETAR³

791.242:7.097

7.097

COBISS.SR-ID 83418377

Apstrakt

Cilj ovog rada je da istraži porast broja TV serija, posebno kriminalističkog žanra, koji u odnosu na dugu američku i zapadnoevropsku tradiciju razvija snažan (trans)nacionalni trend u Istočnoj Evropi i na Balkanu u poslednjoj deceniji, detektujući (u određenoj meri) realistično društvene, socijalne i kulturne probleme i promene sistema. Istraživanje se prvo fokusira na aspekte lokalizacije kriminalističkog žanra u srpskoj produkciji, a potom se orijentiše ka interpretativnom okviru meke moći i reprezentaciji negativne slike društva u krizi (kontroverznim temama, polarizovanim odnosima i destabilizujućim efektima žanra). Za analizu su posebno izdvojeni serijali Besa (2018) i Južni vetar (2018), čije teme, zapleti i likovi, zajedno sa drugim regionalnim serijama i filmovima, oblikuju savremenu medijsku sliku balkanskog organizovanog kriminalnog podzemlja. U ovoj interakciji specifičnu ulogu ima transmedijalni dizajn, čije strategije konvergentno šire i umnožavaju žanrovske konvencije van njihovih vizuelnih tekstova. Transmedijalnom cirkulacijom sadržaja, kroz simultano delovanje na više komunikacionih kanala, kumulativno se povećava delovanje meke moći kriminalističkog žanra.

Ključne reči

TV serije, kriminalistički žanr, (trans)nacionalna produkcija, transmedijalni dizajn, meka moć

U savremenoj evropskoj produkciji TV serija kriminalistički žanr zauzima značajno mesto, kako u broju snimljenih serija, tako i u interesovanju pu-

1 lolamontirez@gmail.com

2 vanjasib@gmail.com

3 Rad je nastao kao rezultat finansiranja naučnoistraživačke delatnosti Fakulteta, prema ugovoru sklopljenim sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

blike, jer njegove (nacionalno) osetljive i (lokalno) nijansirane priče o zakonu, redu i kriminalu „univerzalno detektuju društvene probleme i emuliraju kulturne promene” (Toft Hansen et al. 2018: 1). Prodirući u kompleksna pitanja lokalnih i evropskih vrednosnih okvira, međunarodne i transkulturalne razmene, kriminalističke serije su označene kao instrument, „sočivo koje prelama lokalne, nacionalne i transnacionalne dileme, koje danas prevladavaju u evropskom društveno-ekonomskom sistemu” (ibid.). Idealne za koprodukcione partnere iz više zemalja,⁴ teme međunarodnih zločina i istraga u serijama *Euro policajci* (*Eurocops*, 1988–1992), *Prelazeći granice* (*Crossing Lines*, 2013–2015), *Tim* (*The Team*, 2015–2018), *Siva zona* (*Greyzone*, 2018), *Most* (*Bron/Broen*, 2011–2018) i *Šutnja* (*Silence*, 2021) brišu granice, artikulišu transnacionalni identitet i prepoznate su kao *Euro Noir* (Forshaw 2014, Bondebjerg 2016).

Hibridno skovan termin *Euro Noir*⁵ (po uzoru na *Nordic Noir*, *Brit Noir* i sl.), sa jedne strane geopolitički određuje specifičan žanr (identifikujući, uspostavljajući i kritikujući društvene označitelje), dok sa druge strane njegove kriminalističke istrage prelaze granice, odvijaju se na više jezika i, što je najznačajnije – proizvod su saradnji međunarodnih autorskih timova. Oslanjajući se na ovu analizu, Barra (Luca Barra) i Skaglioni (Massimo Scaglioni) smatraju da je u periodu od 2008. godine do danas u domenu (trans)nacionalnog razvoja, produkcije i distribucije „igrani program evropskih televizija ušao u doba renesanse (*European television fiction renaissance*)” (Barra/Saglioni 2021: 1). Industrija je potpuno preoblikovana premijum modelom visokobudžetnih programa i stimulativnim formiranjem transnacionalizovanog tržišta TV serija putem globalnih platformi za distribuciju (Netflix, Amazon, Hulu, HBO). Takođe, sve veću pažnju publike privlače lokalno specifične teme,⁶ posebno kada je reč o kriminalističkim serijama kao što su italijan-

4 Medunarodne koprodukcije u evropskoj kinematografiji zastupljene su u značajnom procentu, dok diskusije na forumu *Series Mania* (2021) ukazuju da je stopa za igrane TV serije tek 13%, odnosno 7% ako isključimo tradicionalne saradnje utemeljene na povezanosti kulture, jezika i istorije, kao što su francusko-belgijska ili nemačko-austrijska. Razlozi za to su različiti i variraju između otvorenosti skandinavskih zemalja za koprodukcije TV serija, prosečno zainteresovanih industrija Španije i Italije, te manjih evropskih zemalja kao što su balkanske, koje uglavnom svoje finansiranje udružuju sa susedima čija publika deli isti jezik, imajući u vidu pouzdan plasman i promociju (Lemerrier 2021).

5 Nedostaci termina ogledaju se još i u koprodukcijskoj praksi evropske filmske industrije devedesetih godina prošlog veka, u „negativno brendiranom trendu ‘evro-pudinga / Euro-puddings’” (Liz 2015: 73). Ova kritika prakse sufinansiranja nije bazirana na finansijskom aspektu, već ukazuje na problematične kreativne kompromise u tom procesu.

6 Posmatrano iz ugla tematsko-žanrovske orijentacije, serije *Volander* (*Wallander*, 2005–2013), *Ubistvo* (*Forbrydelsen*, 2007–2012) ili *Most* pripadaju *Nordic Noir*-u i bave se specifično kulturološko-društvenim pitanjima vezanim za skandinavske zemlje. Međutim, međunarodno interesovanje za formate ovih serija (*Volander/Wallander*, UK, 2008–2016; *Ubistvo / The Killing*,

ska *Gomora* (*Gomorra*, 2014–2021), islandska *Uhvaćen u zamku* (*Trapped/ Ófærð*, 2015–), češka *Pustinja* (*Wasteland*, 2016), francuska *Crna tačka* (*Zone Blanche*, 2017–), britanska *Brodčerč* (*Broadchurch*, 2013–2017), španska *Kuća od papira* (*La casa de papel / Money Heist*, 2017–2021),⁷ nemačka *Vavilon Berlin* (*Babylon Berlin*, 2017–), kao i u našem okruženju hrvatska *Počivali u miru* (2013–2018), srpska *Ubice mog oca* (2016–), slovenačka *Jezero* (2019) i bosansko-hercegovačka *Kotlina* (2022).

Dok produkcije zapadne i severne Evrope imaju dugu audio-vizuelnu tradiciju kriminalističkog žanra, u zemljama istočne Evrope i Balkana, tokom poslednje decenije, to je trend u usponu. Iako su se u vreme socijalizma snimali filmovi sa kriminalističkim zapletima, oni su primarno prenosili kontrolisanu poruku, ideal da u ovim društvima kriminal u osnovi ne postoji, zbog čega se na njih možemo manje osloniti kao na nasleđe i kulturni obrazac kada je reč o ovoj temi.⁸ U kontekstu (meke) moći medija (u izvornom značenju bitne za kulturnu politiku, izgradnji imidža zemlje i procese brendiranja nacije), otvaranje novog prostora za razvoj nacionalnog stila, specifičnih žanrovskih varijacija i kulturne saradnje, Batori (Anna Batori) opaža kao aktuelni obrazac i zajednički ambijent „jedinственe istočnoevropske televizijske ravni (*Eastern European televisual collectivehood*)” (Batori 2018: 37). Polazeći od kriminalističke drame u rumunskom stilu *Senke* (*Umbre*, 2014–2019), u brojnim programima ovog bloka,⁹ ona prepoznaje brendiranje (trans)produkcionihih motiva korupcije i kriminala (šverca droge, ubistava, pranja novca, prostitucije i dr.), izrazito zastupljenih „u svakodnevici [dobro umreženog] istočnoevropskog podzemlja” (Batori 2018: 38). U našem

USA, 2011–2014) sugerise da su njihove priče univerzalne, tačnije, istovremeno su lokalne i globalne. Serija *Most* emitovana je u oko 188 zemalja i inspirisala je više rimejkova, koji su prateći originalnu premisu smešteni na međunarodnim granicama SAD/Meksika (*The Bridge*, 2013–2014), Britanije/Francuske (*The Tunnel*, 2013–2018), Nemačke/Austrije (*Der Pass*, 2018), Rusije/Estonije (*Most*, 2018–2020) i Malezije/Singapura (*The Bridge*, 2018–).

7 Na platformi *Netflix*, *Kuća od papira* je dosada najpopularnija i najuspešnija serija sa neengleskog govornog područja. Španski pljačkaši banaka u crvenim kombinezonima i sa maskama Salvadora Dalija postigli su globalni uspeh kad je treću sezonu ove serije pogledalo 44 miliona pretplatnika u prve četiri nedelje prikazivanja.

8 Određeni uzor filmsko-televizijska saga *Južni vetar* može pronaći u seriji o maloletnim delikventima *Sivi dom* (1986). Autentično snimana u vaspitno-popravnim domu u Kruševcu, serija u izuzetno mračnom tonu za ono vreme prikazuje kontroverzne teme eksplicitnog nasilja, sitnog i krupnog kriminala, nedostatka perspektive života sa dosijem, ravnodušnosti roditelja i vaspitača prema sudbinama „domaca”.

9 Početni impuls ekspanzije ovog žanra dao je kanal HBO, omogućavajući transnacionalnu distribuciju lokalnih i regionalnih produkcija, kao što su češke serije *Pustinja* i *Mamon* (*Mamon*, 2015), poljske *Ognjeni grm* (*Horici ker*, 2013) i *Čopor* (*Wataha*, 2014), rumunske *Tiha dolina* (*Valea Muta*, 2016) i *Hakervil* (*Hackerville*, 2018), mađarska *Lagodan život* (*Aranyelet*, 2015) i hrvatska *Uspjeh* (2019).

postsocijalističkom regionu, nova žanrovska epoha sa jedne strane može se tumačiti kao pokušaj približavanja američkim uzorima, dok sa druge strane kroz mehanizme meke moći

[...] dominacija priča o kriminalu na regionalnim televizijskim ekranima, funkcionise kao vizuelna i narativna reprezentacija kolektivnog postsocijalističkog identiteta, koji prolazi kroz [tranziciju ili] predkapitalističku preradu nasledene traume nekadašnjeg ideološko-političkog sistema. Posledice urušavanja socijalizma, kritika prodora kapitalizma i porast kriminala uzročno-posledično se prepliću. [...] [Kroz ove serije] svedočimo rađanju novog postsocijalističkog televizijskog ambijenta, u kom se elementi američkog žanra prevode i relociraju u istočnoevropsku društvenu stvarnost, opterećenu istorijsko-političkim problemima, dodatno stavljajući akcenat na urušavanje institucije porodice kao metafore postsocijalističke, neoliberalne krize. (Batori 2018: 39)

Nacionalni televizijski programi uprkos brojnim transformacijama – istorijskim (Jugoslavija/Srbija), društvenim (socijalizam/tranzicija), ekonomskim (državno/privatno), medijsko-tehnološkim (analogno/digitalno, klasično/multiplatformno) – imaju masovnu i posvećenu publiku dugoročno posmatrano. Popularnost i uspeh kod publike ispunili su sofisticiranim vizuelnim identitetom, složenim zapletima, žanrovskom diversifikacijom, hibridnom distribucijom i recepcijom. Istovremeno, aktuelno se nadovezujući na

[...] trendove ekonomske transformacije i tranzicije u Republici Srbiji, ritmičnom smenom savremene produkcije i repriza starih digitalizovanih naslova, stvorena je prepoznatljiva nacionalna produkcija zabavnog programa. Ona uspešno privlači regionalnu publiku, ali i podstiče kritičko-teorijsku problematizaciju fenomena u domenu širenja meke moći. (Daković i Milovanović 2022: 86)

Kao polazište za ovu kritičku optiku, sledeća tabela pokazuje uzlaznu putanju produkcije TV serija u Srbiji i njihovu žanrovsku dinamičnost, posebno ka varijetetu kriminalističkih tema i nacionalnoj slici koje oni šire (od akcionog trilera do političke drame).

Godina	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.	
Nove serije	2	6	8	8	18	15	33	10	
Serije sa obnovljenim sezonama	3	5	5	5	9	6	6	12	
Broj epizoda (ukupna produkcija)	45'-55 = 45 25-30 = 88	45'-55 = 111 25-30 = 184	45'-55 = 304 25-30 = 125 7-15 = 53	45'-55 = 553 25-30 = 87	45'-55 = 463 25-30 = 409	45'-55 = 817 25-30 = 110 7-15 = 12	45'-55 = 1231 25-30 = 209	45'-55 = 1127 25-30 = /	
Žanr	komedija	2	3	6	3	13	5	10	6
	Sitkom	2	3	1	/	2	1	6	1
	Drama	/	3	2	3	4	2	2	1
	sapunica, melodrama (mešanja sa drugim žanrovima)	/	/	1	3	1	4	5	5
	kriminalistički (triler, akcija, špijunski, policijski)	/	1	2	2	4	9	7	8
	istorijski (epoha)	1	1	1	2	3	/	6	1
	horor, fantastika, misterija	/	/	/	/	/	/	3	1
Izabrani naslovi	<i>Čizmaši, Sindelići, Andrija i Anđelka</i>	<i>Ubice mog oca, Prvaci sveta, Selo gori...</i>	<i>Senke nad Balkanom, Vojna akademija, Istine i laži</i>	<i>Besa, Nema-njići, Jutro će promeniti sve, Koreni, Žigosani u reketu</i>	<i>Državni službenik, Pet, Kralj Petar Prvi, Žmurke, Grupa</i>	Južni vetar, Tajkun, Močvara, Kostići, Klan, 12 reči, Kamion-džije	Tajna vinove loze, Porodica, Kljun, Crna svadba, Advokado, Nečista krv	Čudne ljubavi, Blok 27, Zlatni dečko	

Tabela 1 Igrane TV serije u Srbiji 2015–2022, rast produkcije i žanrovska tipologija

Crime TV: nacionalno pozicioniranje i popularni trendovi

U periodu od jeseni 2015. do oktobra 2022. godine na domaćim televizijama emitovano je ukupno 100 novih serija, dok je 51 obnovila svoje sezone.¹⁰ U odnosu na samo pet novih serija koje su započele emitovanje u drugoj polovini 2015. godine, beleži se značajan skok na 27 u 2019. godini i rekordnih 39 u 2021. godini. Kriminalistički žanr postao je veoma popularan,¹¹ što pokazuju i obnovljene sezone serija *Ubice mog oca*, *Senke nad Balkanom*, *Besa*, *Državni službenik* (2019–), *Klan* (2020–), *Močvara* (2020–) i *Branilac* (2021–). Paralelno se u poslednje dve godine beleži i talas serija koje hibridizuju karakteristike kriminalističkog sa žanrovima horora, fantastike i misterije. Uprkos izostanku nacionalne tradicije, ove serije su stekle naklonost publike i kritike (*Kalkanski krugovi*, 2021; *Beležnica profesora Miškovića*, 2021. i *Crna svadba*, 2021). Za sezonu 2022/2023. najavljeni su nastavci još pet kriminalističkih serija (*Južni vetar 2*, *Tajkun 2*, *Kalkanski krugovi 2*, *Pevačica 2* i *Crna svadba 2*), dok se u različitim fazama pripreme i produkcije u narednom periodu planiraju brojni novi naslovi (*Deca zla*, *Sablja*, *Bunar*, *Tunel*, *Nemirni*, *Apsolutnih sto* i *Gorila*). Indikativno, prosečan period neophodan za pripremu i realizaciju jedne sezone kriminalističke serije (od 10 do 12 epizoda), u zahtevnim uslovima nacionalne produkcije, iznosi blizu dve godine. Ipak, za temu ilegalnog šverca narkotika

[...] regionalni narko dileri [su] u protekle dve godine dobili i više nego dovoljno prostora u našim serijama. [...] Besa je bila pokušaj da se napravi hičkokovska priča o običnom čoveku koji biva uvučen u aktivnosti albanskog narko klana, Grupa je prišla tome iz realističkog nivoa iz vizure klinaca koji su na samom kraju lanca, dočim je Južni vetar ponudio jednu skarfejsovsku viziju našeg sveta. (Vojnov u Jović 2020: n. pag.)

Univerzalna tema značaja porodice i časti u osnovi je serije *Besa*,¹² a njena radnja geopolitički mapira prostore Srbije, Crne Gore, Albanije, Hrvatske,

10 Podaci u tabeli rezultat su posmatranja nacionalne produkcije TV serija u periodu od dve godine (2020–2022). Generisani su iz programskih šema dva nacionalna servisa (RTS i RTV), zatim iz televizija sa nacionalnom pokrivenošću (Pink, Happy, Prva i B92), kao i iz kablovskih kanala *Superstar* (Telekom), *Top TV / Nova S* (SBB) i *K1* (kabl).

11 Pored ovog žanra, komedije i sitkomi standardno su prisutni. Uravnoteženo se pojavljuju i televizijske sapunice, kako one producirane po licencnom formatu, tako i originalne, koje su često posledica žanrovske hibridizacije. Istorijske TV serije smeštene u epohu, u skladu sa faktorom produkcione složenosti, očekivano su u manjini.

12 Prva sezona (12 epizoda) počela je emitovanje u decembru 2018. godine, a druga sezona (10 epizoda) u novembru 2021. godine, najpre na kablovskoj *Superstar TV*, a potom i *Prvoj TV* sa nacionalnom frekvencijom. U proseku 3,5 miliona gledalaca pogledalo je seriju po sezoni (se-

Švajcarske, Italije i Estonije. Kreiran prema originalnoj ideji Srđana Šapera, ovaj obiman projekat okuplja glumačku ekipu od oko 200 glumaca sa prostora bivše Jugoslavije, a dijalog je realizovan na osam jezika. Kao jedna od najskupljih u širem regionu, serija spaja međunarodnu autorsku ekipu prema standardima (trans)nacionalne produkcije (Toni Džordan / Tony Jordan, Igor Stoimenov, Mladen Matičević i dr.). Prilagođena lokalnoj publici, ali atraktivna i za međunarodnu scenu, *Besa* je osvojila publiku i kritiku, te proglašena za najbolju seriju na *Festivalu domaćih igranih serija* (FEDIS 2019). Prva je srpska serija koja je prodana kao format u inostranstvu – rimejk za arapsko govorno područje pod nazivom *Krvna zakletva* (*Blood Oath*, 2020), koji u 10 epizoda istražuje sudbine Sirijaca i Libanaca.

Besa prati priču Uroša Perića (Radivoje Bukvić), porodičnog čoveka koji učestvuje u saobraćajnoj nesreći u kojoj sticajem okolnosti strada ćerka najvećeg balkanskog narko-bosa Dardana Beriše (Arben Bajraktaraj).¹³ Sledimo Uroševu borbu da sačuva živote svoje porodice, dok se sa njegovim težnjama paralelno prepliće istraga inspektora Petrita Kocija (Miloš Timotijević), koji skoro opsesivno želi da zaustavi najopasnijeg kriminalca u regionu. Tri godine kasnije, u drugoj sezoni glavni pokretač je međugeneracijski razdor, starijih koji (arhaično) veruju u čast i datu reč, nasuprot mlađoj družini Luke (Milan Marić), Dritona (Jon Raci) i Iljira (Tristan Halilaj). Spremajući finale u trećoj sezoni, šest gusto isprepletanih linija kriminalističke priče produbljuje ovaj sukob i krizu, transformišući u dugom narativnom luku likove Uroša (od običnog čoveka do profesionalnog ubice), Petrita (od surovog profesionalca do čoveka zaslepljenog nataloženim besom) i Dardana (od strahopoštovanog vođe klana do propalog kriminalca). Njihove muke, rane i ožiljci pokazuju nam težinu i posledice *bese*, a bežeći iz zatvora Dardan na vrhu planine između Kosova i Metohije, Crne Gore i Albanije poraženo govori: „Sve sam uradio da moje sinove sklonim iz svega ovoga. Kako se desilo da mi rođeni sin radi o glavi? Jesam li ja otac ili sam vođa klana?” (S02EP07).

Snažna premisa ove serije zapisana je u *besi*, balkanskom kulturnom konceptu date reči i krvne osvete, pročitanoj i u imenu poginule ćerke Besijane (Elizabeta Brodić). Radnja smeštena u komplikovanu etničku, versku i kulturnu svakodnevicu Balkana daje lokalni diverzitet i nijansiranost žanra (nasilja, istraga, osveta, ambicija i akumulacije moći). Naša percepcija snažne

zona 02 sa prosečno 454.000 gledalaca po epizodi na *Prva TV* i 278.000 gledalaca na *Superstar TV*).

13 Traumama saobraćajnih udesa koje zauvek menjaju živote njihovih porodica počinju obe sezone (S01E01 Ada Bojana, S02E02 Estonija).

uverljivosti događaja ukorenjena je u negativnoj slici društva u kom živimo,¹⁴ krizi sistema, korupciji koja spaja legalne i ilegalne tokove novca koji u ovoj seriji vodi sve do evropskih zvaničnika. Možda skromno započinjući i varijetet *Balkan Noir*-a, serija prati tokove pranja novca stečenog švercom narkotika kroz poslove privatizacije (S01 skijaški centar Brezovica), kupovinu dobara (S02 zemlje i hotela) i građevinske izgradnje umrežene sa investicionom mafijom. *Besom* vladaju dva albanska kriminalna klana, klan Beriša i klan Sokolji, uslovno srodni kao i u seriji *Klan* sa surčinskim/zemunskim i škaljarskim/kavačkim klanom. U mnogim serijama ovog žanra princip klanovske organizacije predstavlja međunarodnu opasnost, ratove za moć, prevlast i teritoriju, a najčešće je i jači od države. Pokazujući kako kriminal lako briše granice svih vrsta, *Besa* se približava vodećim svetskim serijalima *Narkos* (*Narcos*, 2015–2017)¹⁵ i *Narkos: Meksiko* (*Narcos: Mexico*, 2018–2021) i mini-seriji o međunarodnoj mreži narkotika *Nula nula nula* (*Zero Zero Zero*, 2019–2020).¹⁶

Kada se produkcion i kreativni uslovi u regionu realno sagledaju, *Besa* pokazuje visok kvalitet izazovno kompleksne priče, koja je izneta koncizno i sažeto, bez redundantnosti i klasične crno-bele podele, sa atraktivnim eksterijerima, donoseći uzbudljive scene nasilja i akcije, vizuelno na momente podsećajući na italijansku *Gomoru*. Posebno koristeći transmedijalni dizajn za plasman i promociju (Gambarato 2019), serija sledi najsavremenije trendove konvergencije televizije i društvenih mreža. Ovako osmišljena diseminacija audio-vizuelnih sadržaja privlači virtuelne zajednice i povećava broj njihovih „ulaznih tačaka” (Milovanović 2019). Konstanta vizuelnog identiteta *Bese*, grafički logo sa pet precrtanih recki (koje označavaju broj ljudi koje Uroš mora da ubije da bi spasao svoju porodicu), proširen je u pažljivo plasirane trejlere na mrežama (rađene po principu opšti i pojedinačni za svaku epizodu, ključne likove i linije priče), objave o dešavanjima tokom snimanja, *push* notifikacijama za mobilne telefone. Instagram stranica jedinstveno je dizajnirana (S01 detektivski sto; S02 istražiteljska tabla), a na Fejsbuku je prvi

14 O vezama kriminala i sistema u Srbiji govorio je premijer Zoran Đinđić na svojoj poslednjoj konferenciji za medije: „Ima korova i u drugim baštama, ali nigde se korov ne zaliva osim u Srbiji. Imaju lopova i u drugim zemljama, ali nigde lopovi nisu na vlasti osim u Srbiji. Imaju, dragi prijatelji, i druge države mafiju, ali nigde nema mafija svoju državu kao u Srbiji” (mart 2003).

15 Takođe, čuvari zakona (Interpol u *Besi* i DEA u *Narkosima*) podeljeni su u etničke parove (Divna Dukić i Petrit Koci, Boyd Holbrook i Pedro Pascal), sa namerom da se napravi razlika između kriminalaca i inspektora, „da nisu svi isti” kao nacija.

16 Za više o fenomenu sve veće aktuelizacije društvenih tema u kriminalističkom žanru pogledati: César Albarrán-Torres, *Global Trafficking Networks on Film and Television* (2021); Birgit Dawes et al. *Transgressive Television, Politics and Crime in 21st-Century American TV Series* (2015); Jonathan A. Grubb, *Crime TV: Streaming Criminology in Popular Culture* (2021).

put u nacionalnoj produkciji rađen prenos uživo glumaca koji u realnom vremenu trajanja epizode pričaju o svojim iskustvima.¹⁷ Ovom strategijom *Besa* pruža komplementarne informacije osnovne priče, omogućavajući publici angažman nakon momenta prikazivanja, ali mnogo značajnije – elementi kriminalističkog žanra transmedijalno se šire u veliku prožimajuću priču.

Inicijalno od pilot epizode za TV seriju pod nazivom *Metar asfalta*, reditelj i scenarista Miloš Avramović razvio je ideju za film *Južni vetar* (2018). Kao ambiciozni temelj buduće franšize, film je dostigao rekordnu gledanost, kao i njegov nastavak *Južni vetar: ubrzanje* (2021).¹⁸ Prve četiri epizode serije nastale iz filma, proširene su sa deset dodatnih epizoda,¹⁹ a strateški osmišljen transmedijalni dizajn ove kriminalističke sage ogleđa se u složenoj strukturi koja mnoge zaplete (glavne i sporedne) dalje širi u drugu sezonu serije i treći film (u fazi produkcije), kao i posebno oblikovani serijal muzičkih spotova na društvenim mrežama. Osnovne teme i motivi organski su povezani sa rep hitovima (diskografske kuće *Bassivity*), a njihovo mešanje sa originalno komponovanom muzikom Aleksandra Randelovića reditelj Miloš Avramović i producentkinja Tatjana Žeželj Gojković opisuju na sledeći način:

Kao prvo, mnogi reperi se izražavaju kroz podudarni tematsko-žanrovski okvir, a kao drugo, muzikom smo hteli da uvežemo balkanski prostor i njegov izvorni melos. Ideja je bila da stihovi sadrže igru reči, južnog vetra i balkanskih kriminalnih koridora (Srbije, Makedonije, Bugarske, Turske, pa čak i Avganistana). Pokušali smo da uhvatimo zvuk muzičkih instrumenata svih zemalja na ovom putu droge. (Avramović i Žeželj, 2021)²⁰

Radnja je smeštena na „vrući” beogradski asfalt, na kom Petar Maraš (Miloš Biković) od sitnog kriminalca u automobilskoj mafiji velikom brzinom uleće u tokove narko obračuna na „balkanskoj ruti”, žili kucavici organizovanog

17 *Live gledanje epizode sa Rašom i Milošem*, 14.10.2019. Facebook *Besa TV series*, https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=465349887732386

18 U bioskopskoj distribuciji, film je prešao milion gledalaca u Srbiji i regionu. Zbog osiromašene mreže bioskopskih dvorana u unutrašnjosti, prikazivanje ovog filma organizovano je u „pokretnim bioskopima”, najčešće u domovima kulture i drugim improvizovanim prostorima, što je posetu gledalaca povećalo za 40% (Avramović i Žeželj 2021). Status najgledanijeg srpskog blokbastera potvrdio je film *Južni vetar 2*, sa 700.000 gledalaca u prva dva meseca prikazivanja. U Hrvatskoj je u istom periodu film pogledalo rekordnih 113.000 gledalaca.

19 Strateški je odabran nacionalni medijski servis (RTS) za emitovanje. Serija je imala više od 2 miliona gledalaca i trajno je dostupna na platformi *RTS planeta*, na kojoj beleži kontinuirano interesovanje (Milovanović i Šibalić 2019)

20 Iz razgovora sa Milošem Avramovićem i Tatjanom Žeželj Gojković koji je vođen 21. januaru 2021. godine.

kriminala u ovom regionu.²¹ U pozadini priče je (nevidljiva) kontrola policijskog inspektora Stupara²² (Miloš Timotijević) i (para)državnog autoriteta predstavljenog u liku Crvenog (Aleksandar Berček), dok posledice sprege vlasti i organizovanog kriminala ostaju pitanja bez odgovora. Kompleksnim društvenim označiteljima *Južni vetar* nameće višeslojnu krizu vrednosti i ambivalentne poruke, namenjene posebno mladima. Njegov žanrovski izraz osnažen ubedljivim lokalnim koloritom, poređen je sa „kriminalom koji je izmenio Srbiju” u dokumentarnom filmu *Vidimo se u Čitulji* (1995), te transnacionalnim uzorima *Prorok (Un prophète)*, 2009) i *Laka lova (Snabba cash)*, 2010). Vatrene obračuni na ulicama i većito pitanje „kako postati broj jedan”, sadržani su u stihovima

Imam drugove, imam kumove, a za uroke imam utoke [...]
Na sve čet'ri strane sveta, nema ko nas ne zna.
Reci šta ti treba, brate moj? Na sve čet'ri strane sveta duva južni vetar
[...] Nekom smrkne, nekom svane, u gradu između Dunava i Save,
Neko broji pare, neko broji dane, a ja se samo nadam kad će da mi svane
(Coby, 4 Strane Sveta i Pazi se)

Uspešan producentski tim, dobra glumačka podela i atraktivna priča, zajedno sa pažljivo osmišljenim *soundtrack*-om, generišu izuzetan brend *Južnog vetra* i njegove transmedijalne ekstenzije. Za razliku od *Bese*, gde imamo zatvoreni transmedijalni dizajn, za *Južni vetar* karakterističan je otvoreni sistem u kom elementi priče i žanra nastavljaju da prožimaju nove nastavke u istom mediju ili drugim medijima, uključujući povremeno i nove autore. Zapaženi rep umetnici za prvi film namenski su snimili sedam pesama, a za prvu sezonu serije 11 novih numera (Coby i Mili, *Južni vetar gas*; Rasta, *Kawasaki*; Marlon Brutal i Juice, *Mače*; Gazda Paja, *Dizel* i dr.). U promotivnoj kampanji svaku epizodu pratila je premijera pesme na zvaničnom YT kanalu *Južnog vetra*, u proseku sa 30 miliona pregleda.²³ Uzlet ovog filmsko-televizijsko-muzičkog serijala moguće je potražiti u činjenici da ranije nije bilo ovakvih žanrovskih

21 Brojni izveštaji Interpola, Europolu i američke agencije za borbu protiv narkotika (DEA) jasno potcrtavaju da je balkanska ruta kroz Tursku, Bugarsku, Kosovo i Srbiju jedan od najfrekventnijih kriminalnih koridora u svetu. Povoljni geografski položaj predstavlja most između istoka i zapada, kojim tone droge putuju sa Bliskog istoka na zapad Evrope (Mušić 2019).

22 Slučajne su sličnosti sa Dušanom Stuparom, načelnikom Resora državne bezbednosti Beograda, predstavnikom firme *Univerzal* u Moskvi i saradnikom porodice Milošević, koji se dovodi u sumnju privatizacije brojnih firmi, zbog čega je i uhapšen (Grujić 2012).

23 O popularnosti franšize *Južni vetar* na društvenim mrežama svedoče sledeći podaci – Youtube kanal ima 237.000 pratilaca, blizu 147 miliona pregleda i 120.000 *fan mention*-a; Facebook stranica ima 134.000 pratilaca, Instagram profil 204.000, a Tik Tok 130,8 hiljada i 570,7 miliona *hashtag*-ova.

sadržaja, niti su medijski projekti na ovaj način dizajnirani, ali i privlačnosti likova i priče sa kojima se (mlađa) publika neposredno identifikuje, jer realistično proizilazi iz njihovog okruženja koje je na različitim nivoima kontaminirano kriminalom.

Zaključak

Porast i uspeh kriminalističkog žanra na malim i velikim ekranima kod nas uspostavlja nove prakse i tradicije, ali i dileme u vezi sa medijskim imidžom i vrednosnim sistemom koji oni predstavljaju u domenu meke moći naše zemlje (klasične kulturne politike i diplomatije, tvorbe identiteta i dr.). Uporedno posmatrano sa američkom istorijom, uspon kriminalističkog žanra uvek je koincidirao sa krizama (kraha berze, ratova, 9/11 napada i sl.), koje su zabavni formati filma i televizije lako preoblikovali i normalizovali. Bisanjem čvrste granice između fikcije i stvarnosti, publika krizu američkog sistema sugestivno prihvata kao negativni standard, koji (paradoksalno) povećava uticaj Amerike i privlačnost njihove popularne kulture. Iako nije deo zvanične strategije američke diplomatije, disfunkcionalna slika ove supersile kontradiktorno privlači druge pokazujući snagu američke demokratije, koja uvek ima prostora za usavršavanje, nasuprot totalitarnim društvima Rusije, Kine ili Irana, koja nude monolitni imidž svojih zemalja. Praksa američke „negativne meke moći” (Aaltola 2014: 5) povezana je sa

[...] transformacijom filmova i televizijskih emisija ka mračnim, ciničnim i realističnim sadržajima. Prošlo je vreme idealističke borbe između dobra i zla, heroja koji su vodili. [...] Privlačnost nove, mračnije slike delom proizilazi iz prepoznavanja gledaoca da je ona znatno približnija stvarnoj polarizaciji savremenih odnosa. (Aaltola 2014: 8)

Novi kulturni uticaji i novonastali paradoks meke moći direktno potkopavaju dosadašnji osećaj o tome šta je prihvatljiva i primerena slika jednog društva u medijima (Dennison & Dwyer 2021). Realistični ambijent koji boji vizuelne tekstove kriminalističkih serijala *Besa* i *Južni vetar* refleksi je slabosti našeg društva, ali i posebnih tema postsocijalističkog previranja (politike, ekonomije i kulture), kolektivne tranzicije (društvenih institucija) i krize ličnih vrednosti (porodice, morala i etike). Njihov transmedijalni dizajn umnožava ove poruke kroz više kanala komunikacije, omogućavajući im široku dostupnost i opštu identifikaciju, neposredno menjajući političku i kulturnu realnost (ozbiljnost negativnih vesti ublažava se pričama u novim medijskim formatima).

Tokom proteklih nekoliko godina u Srbiji i regionu primetna je ekspanzija serija i filmova domaće produkcije, a njihov uticaj u domenu meke moći postao je sastavni deo lokalnog i globalnog društvenog razgovora. Ovaj proces posebno je potcrtan novim standardima produkcije kriminalističkog žanra (filma, televizije, muzike), koji više nisu dominantno anglocentrični, već su široko potvrđeni varijacijama koje slede trendove lokalizacije. Kao njihov derivat pojavljuje se negativna slika društva u krizi, čija meka moć u vrednosnom okviru i transkulturalnoj razmeni deluje slično kao kod transnacionalnih uzora, uz distinkciju da se kod nas još uvek ne može prepoznati njena jasno usmerena, kontrolisana i strateška funkcija.

Literatura

- Aaltola, Mika (2013) *Drama Power on the Rise? US Soft Power May Increase as a Function of Washington Dysfunction*. Helsinki: Finnish Institute of International Affairs.
- Albarran Torres, Cesar (2021) *Global Trafficking Networks on Film and Television: Hollywood's Cartel Wars*. New York: Routledge.
- Barra, Luca and Scaglioni, Massimo (2021) *A European Television Fiction Renaissance, Premium Production Models and Transnational Circulation*. London: Routledge.
- Batori, Anna (2018) "The Birth of the Post-Socialist Eastern European Televisual Collectivhood: Crime and Patriarchy in Shadows [Umbre, 2014–]", *Journal of Art and Media Studies*, no. 17, pp. 37–48.
- Bondebjerg, Ib, et al. (2017) *Transnational European Television Drama: Production, Genres and Audiences*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Daković, Nevena i Milovanović, Aleksandra (2022) „Meka moć Balkana (Meka moć TV serija: *Senke nad Balkanom*)”, *Kultura i diplomatija* ur. Aleksandra Kolaković, *Časopis Kultura*, br. 173. str: 83–96.
- Dawes Birgit et. al (Eds.) (2015) *Transgressive Television, Politics and Crime in 21st-Century American TV Series*. Heidelberg: Universitätsverlag Winter.
- Dennison, Stephanie and Dwyer, Rachel (2021) *Cinema and Soft Power, Configuring the National and Transnational in Geo-politics-Edinburgh*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Forshaw, Barry (2014) *Euro Noir*. Herts: Pocket Essentials.
- Gambarato, Renira (2019) "A Design Approach to Transmedia Projects", in Matthew Freeman and Renira Gambarato (Eds.) *The Routledge Companion to Transmedia Studies*. New York: Routledge, pp. 401–409.

- Grubb, Jonathan A. (Eds.) (2021) *Crime TV: Streaming Criminology in Popular Culture*. New York: NYU Press.
- Grujić, Dragoslav (2012) „Lik i delo: Dušan Stupar”, *Vreme* br. 1112, dostupno na: <https://www.vreme.com/vreme/dusan-stupar/> [Pristupljeno 25. septembra 2022].
- Intervju sa Milošem Avramovićem i Tatjanom Žeželj Gojković vođen 21.01.2021. u prostorijama Reži/Arhangel produkcije.
- Jović, Pero. 2020. „Dimitrije Vojnov: Dosta mi je krimi serija s narko dilerima”, *Nova.rs*, dostupno na: <https://nova.rs/zabava/showbiz/dimitrije-vojnov-dosta-mi-je-krimi-serija-s-narko-dilerima/> [Pristupljeno 20. septembra 2022].
- Lemercier, Fabien (2021) “Series Mania Forum 2021, The co-production of European works of fiction”, *CineEuropa*, dostupno na: <https://cineuropa.org/en/newsdetail/409688/> [Pristupljeno 09. septembra 2022].
- Liz, Mariana (2015) “From European Co-productions to the Euro-Pudding”, in Mary Harrod, Mariana Liz, and Alissa Timoshkina (Eds.) *In The Europeanness of European Cinema: Identity, Meaning, Globalization*. London and New York: IB Tauris, pp. 73–85.
- Milovanović, Aleksandra (2019) *Ka novim medijima: Transmedijalni narativi između filma i televizije*. Beograd: FDU i FCS.
- Milovanović, Aleksandra i Šibalić, Vanja (2020) „Jutro će promeniti sve: Platformizacija javnih medijskih servisa Zapadnog Balkana”, (ur.) Ksenija Radulović, Beograd: *Zbornik radova FDU* br 38. str. 67–82.
- Mušić, Safet (2019) „Balkanska ruta: Žila kucavica organizovanog kriminala”, dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net teme/2019/5/12/balkanska-ruta-zila-kucavica-organizovanog-kriminala> [Pristupljeno 20. septembra 2022].
- Toft Hansen, Kim; Peacock, Steven and Turnbull, Sue (2018) “Down These European Mean Streets, Contemporary Issues in European Television Crime Drama”, in Kim Toft Hansen, Steven Peacock and Sue Turnbull (Eds.) *European Television Crime Drama and Beyond*, London: Palgrave Macmillan.

Aleksandra Milovanović
Faculty of Dramatic Arts, Belgrade

Vanja Šibalić
Faculty of Dramatic Arts, Belgrade

TRANSMEDIA DESIGN AND THE SOFT POWER OF THE CRIME GENRE: BESA AND SOUTH WIND

Abstract

This paper examines the increase in the number of television series, especially of the crime genre, which – in relation to long existing American and Western European tradition – has developed into a strong (trans)national trend in Eastern Europe and Balkans over the last decade, and has detected (to a certain extent) realistically the problems and changes of the system (social, economic and cultural). The research presented here firstly focuses on the aspects of localization of the crime genre in Serbian production, and then it shifts towards interpretative framework of soft power and representation of negative image of society in crisis (controversial topics, polarized relations and destabilizing effects of the genre). The paper specifically analyses tv series Besa (2018) and South Wind (2018), whose topics, plots and characters, along with other regional series and films, shape contemporary media image of organized criminal underworld in the Balkans. In this interaction, the specific function is designated to transmedia design whose strategies are diffused in convergent manner, thus multiplying genre conventions beyond their visual texts. Transmedia circulation of content through simultaneous operating on several communication channels results in cumulative increase in soft power functions of the crime genre.

Key words

TV series, crime genre, (trans)national production, transmedia design, soft power

Primljeno: 1. 10. 2022.

Prihvaćeno: 17. 10. 2022.